

Мар'яна Гірняк

ВІД ІНШОГО ДО СЕБЕ: САМОІДЕНТИФІКАЦІЯ
ЛЮДИНИ У ФІЛОСОФСЬКО-ІСТОРИЧНИХ
РОМАНАХ НАТАЛЕНИ КОРОЛЕВОЇ
ТА ЛЕОНІДА МОСЕНДЗА

У ХХ столітті проблема ідентичності людини, з огляду на численні кризи цієї епохи, виявилася однією з найбільш актуальних для гуманітарного дискурсу. Літератори, намагаючись осмислити складну природу людського «я», неодноразово апелювали у своїх творах до образів маски, тіні, двійника, що спонукають замислитися над розщепленням свідомості людини, його причинами та наслідками. Філософи теж не залишалися осторонь згаданої проблеми, порушуючи в різний час і в різних аспектах питання про «джерела себе» (Ч. Тейлор), про «самого як іншого» (П. Рікер), який іноді може виявитися навіть «чужим» (Ю. Крістева). У центрі зацікавлення мислителів, у кожному разі, знаходиться людина, яка – свідомо чи мимоволі – перебуває «в пошуках себе», «свого імені та обличчя» (М. Блюменкранц, Т. Воропай) і водночас шукає діалогу та порозуміння з іншими людьми (Е. Левінас, Г.-Г. Гадамер). Особливо гостро проблема ідентичності та самоідентифікації постала, зокрема, перед українськими письменниками-емігрантами (як міжвоєнного, так і повоєнного періоду). Втративши під тиском історичних обставин опору рідного ґрунту, митці на власному прикладі переконалися, що відчуття несталої виявилось постійним переживанням, усвідомили, що людина в епоху двох світових воєн немовби «числить за собою кілька життєписів»,¹ а відтак у своїх творах порушили питання про самовизначення людини, її ціннісні орієнтири та шляхи збереження людської сутності у несталому світі.

Зацікавлення проблемою самоідентифікації людини у Наталени Королевої та Леоніда Мосендза мають важливі спільні ознаки і джерела. Біографи обох письменників вказують на наявність у них українського, польського, литовського (а в Н. Королевої – ще й іспанського) коріння. І Н. Королева, і Л. Мосендз у міжвоєнному двадцятилітті опиняються в еміграції, де й починають свою літературну діяльність. В обох митців важливим топосом творчої біографії є Прага (Н. Королева саме тут починає писати українською мовою, а Л. Мосендз взагалі асоціюється із так званою «празькою школою» української

літератури).² Як у романі Л. Мосендза *Останній пророк*, так і в романах Н. Королевої *Сон тині* (1938), *1313* (1935), *Предок* (1937), *Quid est Veritas?*, написаних у тридцятих роках ХХ століття, апелювання до давноминулих подій вміло поєднано з філософськими рефлексіями. Схожою є навіть історія публікацій романів цих авторів на біблійну тематику. Так, присвячений Понтієві Пилату роман *Quid est Veritas?* Н. Королевої був написаний 1939 року, друкували його окремими розділами у львівському журналі *Дзвони*, а повністю він вийшов лише 1961 року в Чикаго. Л. Мосендз пише свій роман про «останнього пророка» Єгоханана (Івана Хрестителя) з 1935 року, деякі розділи друкує на сторінках *Вістника*, працює над романом до смерті, до 1948 року, але не встигає його завершити. Три частини – хоч і незакінченого, але «структурно й стилістично довершеного роману»,³ – були опубліковані 1960 року в Торонто.

Романи цих письменників не були належно оцінені їхніми сучасниками. Критики дорікали авторам за апелювання до неукраїнської тематики, за надмірну містичність чи недостатню увагу до сучасності.⁴ Проте на зламі ХХ і ХХІ століть дослідники вже вказують на «релігійно-філософський» та «історіософський» характер творчості Н. Королевої та Л. Мосендза,⁵ на те, що ці митці-інтелектуали приносять в українську літературу «новий струмінь європеїзму і античності».⁶ Сучасні літературознавці зазначають, що, апелю-

² Детальніше про життєвий і творчий шлях цих письменників див.: Набитович, І., Художній всесвіт на палімпсестах минулого (Літературні обрії Наталени Королевої), in: Королева, Н., *Без коріння. Во дні они. Quid est Veritas?*, Дрогобич 2007, 3–36; Мишанич, О., Дивосвіти Наталени Королевої, in: Королева, Н., *Предок. Історичні повісті. Легенди старокиївські*, Київ 1991, 633–653; Кравців, Б., Леонід Мосендз і його «Останній пророк», in: Мосендз, Л., *Останній пророк*, Торонто 1960, 5–32.

³ Див.: Баган, О., *Історіософські концепції Леоніда Мосендза в контексті розвитку ідеології й естетики вісниківства*. [online: <<http://dontsov-nic.com.ua/istoriosofski-kontseptsiji-leonida-mosendza-v-konteksti-rozvytku-ideolohiji-j-estetyky-visnykivstva/>>, cit. 2018-01-29]; Набитович, І., *Універсум сасрит'у в художній прозі (від модернізму до постмодернізму)*, Дрогобич – Люблін 2008, 338.

⁴ Про це детальніше див.: Мишанич, О., Дивосвіти Наталени Королевої, in: Королева, Н., *Предок. Історичні повісті. Легенди старокиївські*, Київ 1991, 639, 653; Кравців, Б., Леонід Мосендз і його «Останній пророк», in: Мосендз, Л., *Останній пророк*, Торонто 1960, 26.

⁵ Осташук, І. Б., *Релігійно-філософський дискурс у романах Наталени Королевої*, Івано-Франківськ 2004; Баган, О., Неоромантизм. Неокатолицизм. Неоконсерватизм (Творчість Наталени Королевої в ідейно-естетичному контексті доби), in: Королева, Н., *Без коріння. Во дні они. Quid est Veritas?*, Дрогобич 2007, 665; Баган, О., *Історіософські концепції Леоніда Мосендза в контексті розвитку ідеології й естетики вісниківства*. [online: <<http://dontsov-nic.com.ua/istoriosofski-kontseptsiji-leonida-mosendza-v-konteksti-rozvytku-ideolohiji-j-estetyky-visnykivstva/>>, cit. 2018-01-29].

⁶ Мишанич, О., Дивосвіти Наталени Королевої, in: Королева, Н., *Предок. Історичні повісті. Легенди старокиївські*, Київ 1991, 639; Кравців, Б., Леонід Мосендз і його «Останній

ючи до «чужих віків і середовища», твори Н. Королевої та Л. Мосендза не перестають бути «українськими», адже вони засвідчують особливу «самоідентифікацію автора», який виходить на широкі горизонти загальнолюдських ідеалів, а відтак пропонує своєму читачеві «інтригуючу інтелектуальну історію».⁷

Романи Н. Королевої та Л. Мосендза не вкладаються в жанрові рамки історичного роману. Як і багато інших прозаїків ХХ століття, вказані письменники пропонують «мислячу історію», яка сигналізує про «утвердження в історичній прозі філософичності як мистецької домінанти».⁸ Особливий сплав філософії та історії тісно пов'язаний зі специфікою літератури ХХ століття, що часто виявляє схильність до інтелектуалізації та параболічності письма. Параболічність передбачає багатоплановість, універсальність порушеної проблематики і пропонує співіснування сюжетного та філософсько-символічного пластів. Умовний характер місця і часу дії дозволяє проектувати події на будь-які «тут і тепер». Така специфіка хронотопу свідчить про міфологізм художньої свідомості, який дає змогу проводити аналогії з минулим і бачити майбутні перспективи.⁹ Спільним знаменником у параболічних творах бувають не лише міфи, а й історичні події. Конкретні факти універсалізуються, історизм міфологізується, спонукаючи читача побачити певні закономірності в існуванні людства, спроектувати «чужу» історію на «свою», а давноминулі події – на теперішні.

пророк», in: Мосендз, Л., *Останній пророк*, Торонто 1960, 25.

⁷ Див.: Васьків, М., Історичний роман Л. Мосендза «Останній пророк» крізь призму проблем безмежності інтерпретації та надінтерпретації, *Вісник Запорізького державного університету: Філологічні науки*, 2001, № 1, 13; Антофійчук, В., Євангельський контекст у творчості Наталени Королевої, *Слово і Час*, 2000, № 8, 43; Поліщук, Я., Роман як християнська легенда («Quid est Veritas?» Наталени Королевої), *Слово і Час*, 2010, № 10, 14.

⁸ Ільницький, М. М., *Людина в історії (Сучасний український історичний роман)*, Київ 1989, 7, 10.

⁹ Див.: Бондаренко, Г. Ф., Притча як видова категорія, *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*, 2005, № 22, 180–182; Веремчук, Ю. В., Притчевість та асоціативність у поезії п'єси-притчі, *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*, 2004, № 15, 179–183; Герасимчук, В., *Філософський роман ХХ століття. Специфіка тексту*, Київ 2007, 115–119, 127; Бальбуров, Э. А. – Бологова, М. А., Притча в литературно-критическом и философском сознании ХХ – начала ХХІ веков, *Критика и семиотика*, 2011, вып. 15, 43–59. [online: <http://www.philology.nsc.ru/journals/kis/pdf/CS_15/cs015balbol.pdf>, cit. 2018-01-29].

Від чужого минулого до свого теперішнього: особливості репрезентації історії

Саме такий підхід до історії спостерігаємо у творах Н. Королевої та Л. Мосендза. У романі *Сон тіні* Н. Королевої події відбуваються в єгипетській Александрії в часи правління римського імператора Публія Елія Адріана, відомого розбудовою Римської держави. З огляду на свої наукові зацікавлення (єгиптологія, археологія), письменниця могла б детально зупинитися на особливостях епохи, але вже сама назва твору та епіграф до нього (*Людина? Тіні сон*) свідчать про філософські пріоритети авторки. У романі Н. Королевої *1313* історична постать винахідника пороху Костянтин Анклітцена (Бертольда Шварца) стає відправним пунктом не так для зображення доби пізнього Середньовіччя, як для рефлексій з приводу загальнолюдських проблем – наука і псевдонаукові пошуки, гордість і гординя, що не дозволяє бачити Іншого, співіснування у людині *emotio* та *ratio* та хитка рівновага між ними тощо. У романі *Предок* Н. Королева апелює до реальної події, що відбулася в Іспанії на початку XVI століття – смерті молодого короля Філіпа I, тіло якого вдова-королева возила по церквах, сподіваючись на чудо воскресіння. Історичний факт, що вражає винятковістю і навіть безглуздістю, дає змогу порушити проблеми, пов'язані з вірою людини та «мірою», акцентувати на важливості в минулому не лише глобальних, а й приватних історій. Зрештою, саме в цьому романі центральною постаттю є лицар Карлос Лачерда (родове прізвище письменниці), що стає засновником нового роду.

Попри свою філософську назву й, відповідно, проблематику, роман *Quid est Veritas?* Н. Королевої демонструє звернення до численних історичних фактів, законів та звичаїв, що діяли в Палестині в епоху правління цезаря Тиберія. Зокрема, письменниця приділяє багато уваги народним настроям, які пояснюють суть очікувань від Месії. Біблійний хронотоп – Єрусалим I століття – цікавить і Л. Мосендза в його романі *Останній пророк*. Якщо у творах Н. Королевої філософія (а інколи теософія) відчутно домінує над історією, то Л. Мосендз детально зупиняється на представленні епохи (житті різних суспільних прошарків, особливостях побуту, звичаїв, духовних поривань тощо). Письменник акцентує увагу на численних конфліктах, що виникають на соціальному, національному, релігійному та культурному ґрунті, зосереджується на проблемі визрівання повстанських настроїв і появи провідників для народу. У зв'язку з цим дослідники небезпідставно вважали, що роман Л. Мосендза *Останній пророк* написаний під впливом ідеолога українського націоналізму Д. Донцова, а отже, це роман про визвольний рух не лише єврейського, а й українського народу.¹⁰ Очікування на Месію в персонажів Л. Мосендза – це сподівання передусім на справжнього вождя-пророка, який зможе визволити свій народ і повести його правильним шляхом. Водночас здатні до глибшого погляду на світ персонажі (Захарій, Давид, Єгоханан),

згадуючи сторінки ще давнішої історії (наприклад, часи старозавітного Мойсея), усвідомлюють: Месія прийде тоді, коли народ буде готовий його прийняти. Марно нарікати на провідників, адже вони – своєрідне дзеркало, що виявляє внутрішню суть народу: «Але, де той Месія, Захаріє? Коли він об'явиться? [...] це ми самі стримуємо його прихід! Ми самі перешкоджаємо йому [...] Бо для кого має прийти він тепер?»¹¹

Діалог культур

Пропонуючи філософсько-інтелектуальний різновид історичного роману, Н. Королева та Л. Мосендз відкривають важливий шлях у процесі самоідентифікації людини, пов'язаний із можливістю взаєморозуміння між різними культурними світами. Зокрема, вони порушують питання про передумови та наслідки співіснування культур у конкретному часопросторі, про зміни, які відбуваються у свідомості людини чи цілого народу. Наратор роману *Сон тині* Н. Королевої звертає увагу на район Ракотіс в Александрії, де численні потоки зі Сходу і Заходу утворили «колекцію національностей», у якій непризвичаєне око не могло відрізнити чужих від своїх. Виникла «своєрідна раса»¹² зі своїм ні до чого не подібним світоглядом. У творах аналізованих авторів можна простежити також вказівку на труднощі, які змушена долати людина в процесі засвоєння чужої культури та релігії, а подекуди – навіть чинити внутрішній опір. У романі Л. Мосендза *Останній пророк* сирійський легат Вар не може звикнути до культури Сходу. Під владою Риму міста набули римської зовнішності (бруковані вулиці, колони, мармурові будинки, амфітеатри), але внутрішнє було Варові «чуже й огидно-вороже».¹³ Таке несприйняття чужої культури підтверджує міркування М. Блюменкранца про те, що кожна культура вибудовує власну систему цінностей: кожний культурний космос породжує власну ціннісну ієрархію, у просторах якої «можлива зустріч з елліном чи юдеєм, але не з людиною взагалі».¹⁴ Однак іноді персонажі демонструють, що людина, прагнучи істини чи благої вісті, все-таки здатна узгодити свою ціннісну ієрархію з цінностями іншої культури і виявити власне людський вимір існування (у романі Н. Королевої *Предок* мусульманин показує Карлосові Витанію, у якій пророк з Назарета воскрес-

¹¹ Мосендз, Л., *Останній пророк*, Торонто 1960, 76.

¹² Королева, Н., *Предок. Історичні повісті. Легенди старокіївські*, Київ 1991, 17.

¹³ Мосендз, Л., *Останній пророк*, Торонто 1960, 96.

¹⁴ Блюменкранц, М., *В поисках имени и лица*, Киев – Харьков 2007, 166.

сив Лазаря: «...це найкраще з усіх місць на світі: тут-бо переможена була смерть [...] і нетвердість у вірі...»¹⁵).

Про відкритість персонажів до діалогу з іншими думками свідчить інтертекстуальність аналізованих творів. Ідеться не лише про епіграфи до розділів (*Сон тіні* та 1313 Н. Королевої), за допомогою яких письменниця апелює до античної літератури, біблійних пророків та отців церкви, – важливу роль відіграють насамперед паралелі між літературними сюжетами та життєвими історіями персонажів. Часто самі персонажі шукають відповіді на свої запитання, звертаючись до мудрості й досвіду древніх. У романі *Quid est Veritas?* Н. Королевої Пилат, усвідомлюючи важливість повернення людини до природи і власного коріння, згадує слова Горация («Щасливий, хто батьківськими волами оре власну ниву»¹⁶), а Марії Магдалині взагалі здається, що Сафо писала саме про неї, тільки «де ж узяти на те сили, щоб, як Сафо, кинутися, мов птах до лету [...] А не впасти каменем у багно?»¹⁷

Останній пророк Л. Мосендза – роман, який за висловом І. Набитовича, нагадує «розгорнуту й обширну квазіцитату біблійних текстів».¹⁸ У творі можна знайти багато відсилань до *П'ятикнижжя Мойсеевого*, *Книги Псалмів* та *Книги Приповістей Соломонових*, до книг старозавітних пророків (особливо Єремії та Єзекиїля) та новозавітних евангелій. Крім алюзій до *Старого* і *Нового Заповітів*, а також до *Мішни* і *Талмуду*,¹⁹ у романі з'являються інтертекстуальні паралелі до античних творів. Ці зв'язки є особливо важливими для розуміння діалогу культур у творі Л. Мосендза, адже виникають вони у контексті роздумів писаря-раба Клеанта, грека за походженням, над «якоюсь новою жидівською філософією» про появу Месії. Цю філософію персонаж вважає співзвучною і з Вергілієвими пророцтвами про золотий вік (*Буколіки* Вергілія), і з ученням Платона: Месія справді виявиться Логосом, Великим Деміургом, якщо зможе «змінити натуру людську», «подолати всесильну Ананке й божеських даймонів у кожному з нас».²⁰

¹⁵ Королева, Н., *Предок. Історичні повісті. Легенди старокіївські*, Київ 1991, 362.

¹⁶ Королева, Н., *Без коріння. Во дні они. Quid est Veritas?*, Дрогобич 2007, 314.

¹⁷ Там само, 355.

¹⁸ Набитович, І., *Універсум sacrit'у в художній прозі (від модернізму до постмодернізму)*, Дрогобич – Люблін 2008, 110.

¹⁹ Детальніше про це див.: Там само, 334–336.

²⁰ Мосендз, Л., *Останній пророк*, Торонто 1960, 145.

Пошуки істинного Бога і розуміння себе у світі

Намагання досягнути істинного Бога для персонажів Н. Королевої та Л. Мосендза стає основою для розуміння свого буття у світі. У романах Н. Королевої представники різних культур здатні сприйняти християнську релігію, оскільки вона не лише проповідує ідею рівності всіх людей перед Богом (незалежно від соціального чи національного статусу), але й допомагає долати страх людини перед смертю і самою смертю. Християнство пропонує побачити не «вічно гнівного, мстивого» Бога,²¹ а того, що випромінює радість і є «Світлом для світу» (Ів., 8: 12), яке «просвічує кожну людину» (казкарка Паренді, жриця Аполлодора, послідовники Раббі у *Quid est Veritas?* Н. Королевої). Тому Бога неможливо знайти ніде, якщо не шукати його в собі самому. Справжня віра, відповідно до біблійної істини, виявляється мертвою без діла, без довіри до Божого Провидіння. Невипадково персонажі роману Н. Королевої *Предок* після уважного прочитання основних постулатів ісламу й християнства доходять до спільного розуміння ключової істини буття: «Чорною ніччю по чорній скелі повзе чорна комашинка, а Господь її бачить [...] Бачить і направить її, куди їй треба!»²²

В *Останньому пророкові* Л. Мосендза рефлексії розгортаються в іншому ракурсі. Персонажі замислюються над тим, як розпізнати межу, за якою дотримання Божого Закону перетворюється на формальне виконання приписів. Знання правил і вміння жонглювати словами іноді дає фарисеям та садукееям змогу все перекрутити, «біле зробити чорним і зелене червоним».²³ Персонажі визнають, що, «придавши або віднявши від писаного закону одну однісеньку літеру, можна такою неухважністю знищити світ»,²⁴ але сумніваються в тому, чи справді людина безпомилково розуміє Закон. Єгоханан, наприклад, не може збагнути, як узгодити закорінену в *Старому Заповіті* зневагу до жінки і старозавітні пророцтва, згідно з якими саме через жінку прийде спасіння на землю: «Чи ж не буде Месііна мати жінкою також?»²⁵

Ще одна важлива проблема, пов'язана і з тлумаченням Закону, і з екзистенційним вибором людини, стосується того, якої дії чекає від неї Господь – кровопролитної боротьби за свободу і відплати «око за око» чи дій милосердя, які асоціюються з Благодаттю *Нового Заповіту*. Ідеолог українського націоналізму кінця 1920-х – початку 1930-х років Д. Донцов, під впливом ідей якого перебував Л. Мосендз, коли починав писати свій роман, наголошував на потребі активної боротьби, чину, що не сумісний з «безплідним скиглінням» і пасивним чеканням змін²⁶. Однак, як зауважив 1948 року Ю. Шерех,

²⁶ Донцов, Д., Трагічні оптимісти, in: *Дві літератури нашої доби*, Львів 1991, 279; детально про ці проблеми див.: Донцов, Д., *Націоналізм*, Львів 1926. [online: <<http://www.hainyzhnyk.in.ua/downloads/1926.dontsov.nationalizm.pdf>>, cit. 2018-01-29].

в історії перемагає не той, хто діє методами свого ворога, а той, хто розриває ланцюг дії та протидії і пропонує іншу силу: «перемагає той, хто приносить вищу ідею [...] самої сили ненависти ще мало».²⁷ Останні листи Л. Мосендза 1948 року констатують усвідомлення цієї проблеми і злам у поглядах письменника. Л. Мосендз акцентує на тому, що «добробуту людства не досягнути злочинними засобами»: «Мірилом речей є людина», інакше жодна боротьба не має сенсу.²⁸ Персонажі *Останнього пророка* Л. Мосендза (Давид, Єгоханан, Озія, Елісеба, раб-філософ Клеант) в миті осяння усвідомлюють, що Месія прийде тоді, коли народ очиститься від «злобності помислів», «перекошеного від ненависті» обличчя та навчиться «любити й благословити життя».²⁹ Отож зрозуміло, чому роман закінчується внутрішнім переродженням Єгоханана. Після несправедливих образливих слів, кинутих у пориві обурення лікареві-асаїну, «останній пророк» таки знаходить потрібний ключ до серця «божого чоловіка»: «сказав Єдиний: милість давайте, а не жертву!»³⁰

Інший, який відіграє важливу роль у процесі самоідентифікації людини в аналізованих романах, інколи виявляється через світ природи. В *Останньому пророкові* Л. Мосендза вихід за межі міських мурів для Єгоханана асоціюється з можливістю віднайти втрачений мир і спокій. Домінантними пейзажними образами у творі є позначені біблійною символікою виноградники і, особливо, смоковниця, що стає свідком переломних моментів у житті персонажів. Символічного забарвлення в романі набувають також пори року. Елісеба помирає «в найкращі осінні дні», коли «повнота буття схиляється над землею». Остаточне прощання Єгоханана з Геброном і пошуки орієнтирів у царині милосердя відбуваються навесні, «найкращій порі року в цій околиці», коли час «спиняється в безшелевному спокої» і сповнена сили земля кличе людину до себе.³¹

У романах Н. Королевої пейзажі передають емоції та переживання персонажів, стають відправним пунктом для філософських роздумів (образ повнеченого хуртовиною весняного саду викликає в Карлоса Лачерди асоціації з життям). Інколи природа дає відчуття дому, що розростається до космічних вимірів (*Quid est Veritas? та Предок* Н. Королевої), однак найцікавіше простежити, як природа перетворюється на символічне дзеркало. Костянтин Анклітцен (*1313* Н. Королевої), наприклад, переживаючи внутрішню боротьбу між добром і спровокованим гординою злом, спостерігає, як «у світляних

²⁷ Шерех, Ю., Донцов ховає Донцова, in: *Пороги і запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеології: у 3 т.* Упор. Р. Корогодський, т. 3., Харків 1998, 65.

²⁸ Див.: Кравців, Б., Леонід Мосендз і його «Останній пророк», in: Мосендз, Л., *Останній пророк*, Торонто 1960, 31.

²⁹ Мосендз, Л., *Останній пророк*, Торонто 1960, 76, 383.

³⁰ Там само, 444.

³¹ Там само, 99, 424–425, 427.

снопах, що проривались між листям, танцювала мошкара свій нехитрий, мовчазний танок: вгору і вниз, ніби підкреслюючи даремність всіх поривань людини від землі у височінь».³²

Саморозуміння через Іншого: зовнішні та внутрішні «друзі»

Співіснування з Іншим у романі Л. Мосендза набуває різних відтінків – містичний голос, що озивається невідомо звідки, або середовище, що не сприймає «не таких, як усі» людей. Насамперед, однак, заслуговує на увагу поява персонажів, через яких близькі за духом співрозмовники відкривають перед собою істину. Паралізований після видіння у храмі Захарій слухає думки Давида про прихід Месії і розуміє, що вони у нього від Господа, адже «це було те, що таїлося й у нім».³³ Єгоханан сприймає слова старого Давида як підтвердження власних висновків і основу для подальших міркувань, а Давид відчуває, що у своєму юному другові знаходить «не лише сина, але й самого себе».³⁴ Шукаючи відповіді на насущні запитання у первосвященника Йосифа чи зелота Симона, Єгоханан довідується лише про те, що уже живе в ньому, немовби підтверджуючи висновки філософів про «друга» як «друге я», про дружбу як «інтелектуальну спільність думок і міркувань».³⁵

У романах Н. Королевої Інший, здебільшого, є лакмусовим папірцем, що виявляє людський вимір існування. Наставник Костянтина Анклітцена (1313 Н. Королевої) намагається пояснити своєму учневі, що без любові «нічого не варта ані наука, ані все життя».³⁶ Ігнорування цієї поради призводить винахідника пороху до катастрофи. Часто персонажі демонструють відкритість до платонічної чи навіть божественної любові. Відмежування від Іншого провадить людину в стан самотності. Інколи усамітнення постає як шлях до пізнання вічних істин (Марія Магдалина відмовляється від пристрастей попереднього життя і, здолавши сумніви та спокуси, піднімається в гори, переживаючи нечувану до того радість). Однак переважно самотність перетворюється на пастку, в яку людина потрапляє, коли не бачить ближнього поруч із собою. Понтії Пилат втрачає спокій і повагу рідних, коли позбавляє правосуддя навіть не Бога, а звичайну праведну людину, а Пилатову дружину Клавдію Проку-

³² Королева, Н., *Предок. Історичні повісті. Легенди старокиївські*, Київ 1991, 225.

³³ Мосендз, Л., *Останній пророк*, Торонто 1960, 76.

³⁴ Там само, 200.

³⁵ Рікер, П., *Сам як інший*, Київ 2002, 224.

³⁶ Королева, Н., *Предок. Історичні повісті. Легенди старокиївські*, Київ 1991, 176.

лу після розлучення з чоловіком поглинає «Велика порожнеча». Костянтин Анклітцен, усамітнюючись спершу в батьковому замку, а згодом у монастирській лабораторії, звільняє місце поруч із собою для іншої присутності – сил зла, представлених в образі двійників. На початку твору це чернець-вартівник, прихований під материним портретом, а згодом – брат Бертрам, що втілює диявольську сутність персонажа. Остаточна перемога над «доброю» частиною душі персонажа ознаменована смертю інших друзів Костянтина-Бертольда (брата Нарциса і жебрака Абея). Боротьба добра і зла за душу людини інколи виявляється також через своєрідних «внутрішніх» двійників. У романі *Quid est Veritas?* Н. Королевої такий внутрішній Інший заявляє про себе через появу двох Марій Магдалин: одна з них піднімається до вершини гори Спасіння, а інша постає як втілення сумніву, духовної сліпоти, що зупиняє на шляху до самовдосконалення.

Подібне розмежування двох іпостасей людини спонукає звернути увагу ще на один аспект співіснування Я та Іншого – взаємодію тілесного та духовного. У романі *Останній пророк* Л. Мосендз часто пропонує замислитися над неспівмірністю зовнішнього і внутрішнього людського образу. Елісеба, Давид, навіть пересічні мешканці Геброна усвідомлюють, що Єгоханан вже у віці малої дитини розуміє значно більше, ніж дорослі, а в юності демонструє такий мудрий погляд, як «похилені над могилою мужі». ³⁷ Іноді тіло просто не витримує потужної ваги просвітленого духу і немовби капітулює перед ним, демонструючи його всепереможну силу. Захарій після видіння у храмі нагадував «живий труп перед ямою безнадійного часу», ³⁸ але очі засвідчували, що людина здобула колосальне внутрішнє бачення: «Такий погляд є в тих, що народжуються наново, Захаріє! Такий погляд є в тих, що бачили на момент те, чого іншим ніколи не побачити.» ³⁹ Символічно, що «півмертвий» зовнішній образ Єгохананового батька з'являється після його молитви за народ, за те «велике поле кістяків», ⁴⁰ на якому Захарій готовий впасти останньою жертвою, лише щоб Ізраїль дочекався Месії. І. Набитович, аналізуючи роман Л. Мосендза крізь призму сакрального і профанного, акцентує на не випадковості «метафори сухих кісток» у тексті. Цей образ з'являється ще в старозавітного пророка Єзекиїла, який передбачає не відновлення для Ізраїлю, а його новий початок. Мудреці-талмудисти вірили, що сухі кістки – без краплини вологи – не можуть привести до відродження, тому йдеться не так про воскресіння з мертвих, як про Божу міць нового творення. ⁴¹ Відтак

³⁷ Мосендз, Л., *Останній пророк*, Торонто 1960, 216.

³⁸ Там само, 68.

³⁹ Там само, 72.

⁴⁰ Там само, 54.

⁴¹ Набитович, І., *Універсум sacram'у в художній прозі (від модернізму до постмодернізму)*, Дрогобич – Люблін 2008, 471.

зрозуміло, чому Л. Мосендз вдається до модифікації біблійної історії: Захарій у романі не переживає зцілення після народження сина, – він помирає, не дочекавшись його, але дає життя тому, хто торуватиме шляхи Господній Благодаті.

Н. Королева також пропонує замислитися над тілом і духом як окремими сутностями, але її рефлексії розгортаються передусім у контексті пошуку відповідей на вічні запитання щодо таємниці життя і смерті. У Л. Мосендза ця філософська проблема пов'язана передусім з усвідомленням людиною швидкоплинності життя і марністю більшості людських устремлень (Давид, вождь зелотів), спробою збагнути, куди зникають померлі (Єгоханан). Н. Королеву, зокрема у романах *1313* та *Quid est Veritas?*, насамперед цікавить питання про вічне протистояння і, водночас, про взаємодію життя і смерті. У діалогах Костянтина-Бертольда з братом Бертрамом і Колумбі зі Смертю (*1313* Н. Королевої) виникають запитання щодо того, як смерть обирає собі жертву, чи можна перемогти смерть безсмертям і що стає його передумовою. Смерть може перетворити міста на руїни, але не здатна знищити віру, свободу і нове життя, що поставатиме на румовищах. Вона не спроможна зупинити безперервного Руху у світобудові і стати на перешкоді Вічному Життю. Відокремлення духу від тіла, яке відбувається через смерть, жриця Аполлодора (*Quid est Veritas?* Н. Королевої) пропонує розглядати як річ, необхідну для справжнього Життя. Дух є «сином безсмертя», а тіло – «дитина землі». Спочатку обоє мають однакову силу, але згодом дух дозріває настільки, що розриває тілесні пута, «скидає його, як зношену одягу, та одягається у світло... у вічності».⁴²

Діалог із Іншим виміром як передумова одкровення

Інший, з допомогою якого людина віднаходить рівновагу або наближається до істини, у творах Л. Мосендза та Н. Королевої з'являється також завдяки оніричному часопростору. Елісебі, яка на початку роману страждає не так від бездітності, як від несправедливих образ і погорди суспільства, сниться Сара – Праматір Роду. Спершу вона зміцнює віру та провіщає народження сина, а згодом, після Єгохананової присяги храмові та Всевишньому, знову являється Елісебі уві сні й відкриває перед нею вічність. У романах Н. Королевої сновидіння теж виконують роль знаків божественного Провидіння, інколи пояснюють загадкові події, але найцікавішим оніричний простір у творах письменниці постає тоді, коли він пов'язаний з одкровенням пер-

⁴² Королева, Н., *Без коріння. Во дні они. Quid est Veritas?*, Дрогобич 2007, 532.

сонажів. Понтій Пилат (*Quid est Veritas?* Н. Королевої), якого мучать спровоковані несправедливим засудженням Галилейського пророка докори сумління, уві сні бачить світ у вигляді диска, заповненого людьми. Немов комашня, вони біжать усі в одному напрямку. Бажання стати обличчям проти всіх – означає загрозу втратити рівновагу і власти у прірву, однак спроби пробігти кілька кроків утоптанною стежкою в одному напрямку з юрбою насправді не рятують від падіння. Компромід із совістю може бути лише ілюзією порятунку, так само як на ілюзію досконалості перетворюється правда і гідність без любові до іншої людини – це одкровення, до якого приходять під час містичного відіння Пилатова дружина Клавдія Прокула.

Одкровення щодо тих чи інших істин відбуваються також поза сферою видінь чи сновидінь. Персонажі *Останнього пророка* Л. Мосендза шукають мудрості у словах Закону, через спілкування з іншими людьми та світом, у діалозі із самими собою. До останньої хвилини свого життя Елісеба досягає суть Божого Провидіння і лише в передсмертну мить відкриває для себе істинну суть Єгохананової пророчої місії та Ізраїлевої долі. До одкровення Елісеба приходять через молитву, заглиблення в себе чи споглядання природи і світу, тоді як Єгохананові доступні ще й інші джерела мудрості. Він читає Божий Закон, батькові пергаменти та трактати первосвящеників, відвідує диспути та лекції, шукаючи відповіді на все нові запитання. Єгоханан усвідомлює, що знання та сумніви Інших допоможуть у цих пошуках, але водночас він змушений визнати слухність зауваг раві Йосифа: «Багато ще мусиш повчитися, багато передумати [...] аж зможеш дістати на свої запити таку відповідь, яка тебе буде задовольняти. Та й то ще будуть ті відповіді лише для тебе самого і ніколи для іншого.»⁴³

Якщо Елісебу цікавить насамперед суть свого і синового покликання, то Єгоханан у своїх роздумах виходить далеко за межі приватної історії. Він усвідомлює невіпадковість своєї появи на землі («Раніше, ніж у лоні матері починався ти, – знав я тебе! І раніше, ніж увійшов ти в життя – на пророка народів покликав я тебе!»⁴⁴), але передусім прагне пізнати закони світу, збагнути, що таке людина і чи здатна вона впливати на щось у житті. Одкровення, що стосуються розуміння дивовижного взаємозв'язку речей, а отже, і глобальних законів світобудови, приходять і до Давида. Усе життя цей мудрець шукає в писаному й усному законах шляхів, які б поєднали людину з Сущим і з вічністю, але, врешті, розуміє, що ніхто не допоможе людині, крім неї самої. У її внутрішньому світі «вміщається Все», «вміщається Він»,⁴⁵ голос якого здатний прозвучати як власне звернення до себе. Однак до таких

⁴³ Мосендз, Л., *Останній пророк*, Торонто 1960, 263.

⁴⁴ Там само, 218.

⁴⁵ Там само, 75.

одкровенень людина переважно приходиться, перебуваючи «на межі» життя і смерті.

Очевидно, тому персонажі Н. Королевої здебільшого натрапляють на труднощі у розмежуванні правди та її оманливих подібностей, замислюються над таємницею Істини та можливістю людини її пізнати і зрозуміти. Антіною (Сон тіні Н. Королевої) визнає, що після кожного проблиску знову приходиться неясність і пітьма. Понтій Пилат (*Quid est Veritas?* Н. Королевої) усе життя шукає Істину, але на схилі віку відчуває, що так і не знайшов її «чи, може, не впізнав, коли зустрів».⁴⁶ Дон Фернан (*Предок* Н. Королевої) перекоонує, що з'ясувати остаточно, що таке Істина, неможливо: «Навіть Христос не відповів на це питання Пилатові. Бо певне – це річ не людського розуму.»⁴⁷ У процесі пізнання Істини розум опиняється «перед лицем чогось такого, що перевершує його самого».⁴⁸ Однак, якщо уважно прочитати євангельські тексти, стає зрозуміло, що людина має шанси знайти відповідь на ключове питання – *Quid est Veritas?*, – але для цього їй потрібно навчитися розуміти іншумову. Розмова Христа з Понтієм Пилатом справді закінчується мовчанням Ісуса, але відомому запитанню прокуратора передують свідчення, що проливає світло на суть абсолютної Істини: «Я на те народився, і на те прийшов у світ, щоб засвідчити правду. І кожен, хто з правди, той чує Мій голос» (Ів., 18: 37–38). Істину неможливо вкласти в чітку дефініцію, однак до неї можна наблизитися, якщо чути внутрішній голос, що закликає до світла, миру, милосердя і любові.

Висновки

Безперечно, Н. Королева та Л. Мосендз не сповідують абсолютного релятивізму і не сумніваються в ціннісних орієнтирах людини. Питання, які вони ставлять перед своїм читачем і з приводу яких не розставляють остаточно акцентів, стосуються проблеми, як людині віднайти правдивий шлях до Істини, а відтак і до самої себе. Автори аналізованих романів апелюють до масштабних чи приватних подій давноминутих епох, але чуже минуле для них є способом насамперед замислитися над своїм сучасним. Якщо в Н. Королевої філософські акценти відчутно домінують над зображенням епохи, то Л. Мосендз приділяє значну увагу історичним фактам, виводить на поверхню проблеми національного та політичного характеру, над якими також замислювалися і його сучасники. Водночас можливість проведення таких паралелей не применшує

⁴⁶ Королева, Н., *Без коріння. Во дні они. Quid est Veritas?*, Дрогобич 2007, 441.

⁴⁷ Королева, Н., *Предок. Історичні повісті. Легенди старокиївські*, Київ 1991, 270.

⁴⁸ Гадамер, Г.-Г., Міф і розум, in: *Герменевтика і поетика*, Київ 2001, 105.

параболічності роману письменника. Як і Н. Королева, Л. Мосендз порушує проблему порозуміння між різними культурними світами, представники яких демонструють то взаємонесприйняття, то здатність до діалогу. Передумовою діалогу для персонажів, на думку цих письменників, зазвичай є прагнення людини віднайти непроминальні цінності власного існування, які в аналізованих романах часто пов'язані з пошуками Бога та розумінням себе у світі. Якщо для персонажів Н. Королевої істинний Бог є перемогою життя, світла і радості та існує в самій людині, що довіряє Провидінню, то в Л. Мосендза такі пошуки провадять персонажів від дотримання Закону до досягнення Благодаті через любов і милосердя до іншої людини.

Оскільки зрозуміти себе в цьому світі означає «зрозуміти себе у відношенні до інших»,⁴⁹ Н. Королева та Л. Мосендз особливу увагу приділяють проблемі діалогу людини з Іншим. У романі Л. Мосендза це здебільшого близький за духом друг, який постає як *alter ego* для персонажа і допомагає відкривати істину. У Н. Королевої взаємини з Іншим часто виявляються мірилом власне людського існування (любов до близького чи далекого Іншого постає як фундаментальна цінність, а відмова від неї – як пастка самотності чи, навпаки, передумова самовдосконалення). Спільним для обох письменників є усвідомлення присутності в людині внутрішнього Іншого, що дає змогу авторам романів розгорнути проблему тілесного і духовного, життя і смерті, діалогу людини з природою та світобудовою. Діалог з іншим виміром буття дає персонажам шанси на важливі одкровення, які, проте, здебільшого приносять щоразу нові запитання. У романах Н. Королевої домінує сумнів у можливості людського розуму досягнути істину, персонажі Л. Мосендза наближаються до відповіді на фундаментальні запитання «на межі» земного існування, але і Н. Королева, і Л. Мосендз у центрі своїх філософських пошуків розташовують людину, яка безперервно шукає шлях до Істини й до себе.

⁴⁹ Гадамер, Г.-Г., Різноманітність мов і розуміння світу, in: *Герменевтика і поетика*, Київ 2001, 171.

ABSTRACT

**From Other to Self: the Human's Self-Identification
in the Philosophical-Historical Novels by Natalena Koroleva
and Leonid Mosendz**

Maryana Hirnyak

The paper deals with philosophical-historical novels by Natalena Koroleva and Leonid Mosendz, in particular, with the problem of human's self-identification, raised in the works. The authors and their characters seek self-determination through appealing to Other, existing at different levels. Combining interest to historical epochs with philosophical reflection, N. Koroleva and L. Mosendz juxtapose "alien" and "own" histories, long-past and contemporary events. The important way in the process of self-identification is revealed by the dialogue of cultures. The possibility of mutual understanding between different cultural worlds representatives is connected with common for all people desire to understand world and the own being-in-the-world. This understanding means for the characters aspiration for comprehending the true God, cognizing his Law and Grace, approaching to the self by means of symbolic mirrors of the nature. Besides, characters need close presence of other person for their self-understanding. Sometimes such "friends" turn into "internal" doubles, inciting to pay attention to interaction of physical and spiritual origins in the human being as well as to think about mystery of life and death. The person can also find equilibrium and approach to truth via Other from oneiric space and through the awareness of amazing relationship of things in the universe. The human can put the eternity in his/herself, but he/she can come to this revelation only on the border of life and death. This is why in the novels by N. Koroleva and L. Mosendz searches for truth turn into never-ending way to the self.

Key words: Self, Other, Identity, Self-identification, Understanding, Dialogue, World, Truth, Revelation.

Doc. Maryana Hirnyak, Ph.D., (maryana.hirnyak@lnu.edu.ua) is an Associate Professor at the Department of Literary Theory and Comparative Literature Studies at the Faculty of Philology, Ivan Franko National University of Lviv. Her researches are mainly devoted to genre peculiarities and narrative strategies of the Ukrainian intellectual novel of 20th century, to the relations between literature and philosophy.